

Radics Viktória

## GYÁSZ ÉS ÍRÁS

*Fekete Gabriellának*

*„Minden, ami önkényes képzelgés, semmivé foszlik.”  
(Goethe)*

Nem tudom elhessenteni a teatralitás fuvallatát, és már sírni sem tudok. Mintha itt, a sír mellett mindenképp szerepelnék, akármit csináljak, akárhogy mozduljak. Csak sablonok vannak, és a fegyelmezett emberek aszerint is járnak el, szertartásosan, legfőljebb belopva egy személyes kicsiséget, egy bizarr szócskát, a kő alá csempészve egy szál cigarettát (el ne fújja a szél). Csak a sírásók viselkednek a gödör körül autentikusan. Leülnek eszegetni, mintha a *Hamlet*-jelenet következne. Kalapjuk ferdén a fejükbe csapva, betyárosan. Kibuggyan a nadrágjukból az ing. Az ásó ferdén a földkupacba vágva, menet közben, ironikusan. Én meg kuporgok a kidőlt kőoszlopon a hant mellett, meg sem tudok moccanni. Nem tudok úgy felnézni az égre, hogy valamit keressek, odaképzelvek. Ironikus vagyok a magam égre tekintésével szemben. Nem tudok mire gondolni, de elmenni sem bírok még, ott kell lennem, lecövekelve. A fejem fölött repülők húznak el. Nem unatkozom, úgy érzem, jó helyen vagyok. Találok egy cinketollat a hanton, ennek valamiért megörülök. Amikor a virágok ápolásába kezdek, tudom, hogy pótcselekvést végzek, jövök-megyek a kúttól a sírig, hogy csináljak valamit. Mi, temetőjárók, úgy érezzük, hogy tennünk kell valamit. Aztán legtöbbször villámgyorsan elmennek, mások meg, mint én is, tapasztalják, hogy hirtelen lehanyatlak a kezük. Hogy nincs mit tenni. Szétfoszlik a csalóka érzés – mégiscsak magunkért ültetjük a virágokat. Nincs „neki”.

A szomszéd kapálgató néni egyszer csak kiejti a kapát, felegyenesedik, és elsírja magát. Hozzám lép: „Üres lett nélküle a világ”, mondja. Ez egy közhely, de pontosan tudom, mit akart elmondani. „Szép a sír”, néz az árvácskámra, elmosolyodom. Visszamegy a palántáihoz. Viszek neki egy kis vizet, aztán visszaülök a helyemre.

A környéken, ahol vagyok, rognak, süppednek, törnek a kövek, kikacsintanak a vermek. Zsidó temető, nem borította el a katolikus cikornyásság, az éktelen giccs. Ide is belopakodtak ugyan a gyertyák, virágok, szalagos koszorúk és pirosuló mécsesek, de a kővel, kavicsokkal egyezkedve, valahogy szerényen. Úgy látom, a zsidó kövek végül is befogadták a keresztesnyelű csokrokat és koszorúkat, elviselik a gyertyát. Jobb, hogy nincs ezer sokszorosított feszület, nincs identifikálódásra felhívó Krisztus, aki mintegy előre elvégezte volna helyettem a gyász munkát. Itt kő a kő. Nekem megfelel ez a romos pusztaság. Az emlékkavicsot pedig nem lehet sokszorosítani. A zsidó temetőben nyíltabbak, nyersebbek, suttogóbbak a kövek, jobban látszik az írás.

Különös, csodálatos jelenet volt. Első osztályba járt a kislányom, írni-olvasni tanult – és egyszer csak, hogy, hogy nem, megtanult. Rájött, hogy az egymás mellé rótt, betűnek nevezett bigyók, az egymás után kimondott, sosem hallott hangok hogyan fűződnek fel egy láthatatlan fonálra, hogy a hangok és betűk közti rés csak szimbolikus, hogy

a hangok és betűk sora *képlete* az élő szavaknak és mondatoknak; egyszer csak megvilágosodott előtte, miféle viszony áll fenn a lejegyzett/silabizált jelek meg az élő nyelv között. Belépett a Gutenberg-galaxisba. – Furcsa zajokat hallottam a gyerekszobából. Becsukta a spalettát, pedig nappal volt. Elvitte az íróasztalomról a Bibliát, amit a susogós, hullámzós hártypapír lapok miatt kedvelt. Nagy elfoglaltság neszei szűrődtek át. Egy idő után rányitottam az ajtót. A padlón ült a sötétben, mellette a karos gyertyatartóban égtek a gyertyák, előtte a földön a Biblia, és a gyerek hangosan olvas: „Kezdetben teremté Isten az eget és a földet...” – Maga sem tudta, hogy ezzel a kis rituáléval azt ünnepelte meg, hogy megtanult olvasni, és rájött, hogy micsoda az írás.

Magam sem tudom, mért ez a jelenet jut eszembe most, amikor az írás és a halál viszonyáról gondolkodom. Amikor a gyertyák, melyeket képzeletben égetek, nem a kezdetet jelentik, nem az életről, annak szellemi megnyílásáról, hanem a halálról szólnak, a be- és elzárulásról, és nagyon piciny a fényük. Amióta a halál betoppant az életembe (életbevágóvá vált), és egyszerűen itt van, azóta mintha egy furcsa szögből, egy ismeretlen ajtórésből más fény vetülne az írásra. Nem is fény, inkább más megvilágítás. Mindennap rányitok a halál sötétségére – vagy az nyílik rám –, és mintha ez a sötétség valami derengést is adna, másként érzékelem a papíron a tulajdon író kezemet. Látom, hogy ez a *kéz* a saját árnyékát érinti, nem tud mit s hol *kezdeni*.

Ha kezdetben teremté – végül fölborítá ég és föld rendjét, és elveszi az ígét. Egy suhintás belemetszett a Gutenberg-galaxisba, mint Buñuel pengéje a szembe, és ami felel a kislány megvilágosodott – hogy mire vannak a jelek, mit tesz az írás –, azt most „elfelejtettem” én.

Ami megmarad, az a puszta név. Egy-egy sikoly vagy sóhaj: *Papuska, Anyuka, Tibike*, rejtett, fájdalmasan paradox vocativusban, amilyenek csak a zsolnárokban vannak. Borzongó hozzá beszélés sírversek formájában: *Nemes voltál...* Szomorú ajándékok: *Édesapámnak, Drága Feleségemnek...* Megreszketnek a klisék. A merengés perceiben mozdulni érzem a betűk közt a látható, a hangok közt az észlelhetetlen mikrorést, és tolni, szivárogni azt, aminek már nincs formája, aminek szétmállanak a körvonalai, ami az *ami* és *aki* közt imbolyog.

Ezekben a percekben valami *jövend*, de átjönni nem tud, *jövendővé* nem válhat. A név *toposz*, de nem a térben és nem az időben. A szellemben... de hol? A temetőbéli hely csak e másik, ismeretlen „hely” földrajzi leképezése, szituálása, lekötése a földre, némi valóságosítása. Ahogy a papír sem a mű lakhelye, úgy a sírhelyen sem lakozik a halott, a sír csak kibetűzni segít, a szellem azonban nem ott van. Nem úgy lakik a papíron a mű, ahogy a szoborban a szobor, a festményben a kép vagy a hangokban a zenemű. A papír nem sokat számít. A sír úgyszintén. A költemény hol van?

A név, az évszám és a sírfelirat (ha el tudom olvasni) letisztított töredéke annak a belső monológnak – benső írásnak, hisz nem valakinek mondunk valamit ilyenkor, hanem senkinek; magunkban jegyzünk, törölünk –, ami a gyászolóban történik. Azt hiszem, a gyászoló csöndben, merengésébe – mint egy külön világba – merülve úgy jegyez, akár egy válságba esett író, aki vesződéseről legfőljebb suta szavakkal adhat hírt, ha ugyan meg tud mukkanni róla. Abbamaradt bekezdések, félrerakott, elvetett cédlák szaporodnak a fejében, s miközben nő ez a tömeg, az eldobottak és a megtartottak kupacai, mintha azonmód inverzió menne végbe, csak mélyül a hiány és a tehetetlenség, amit még súlyosbít a ránehezülő tabu, hogy hallgatni kell.

Hallgatom magam. A feltörő emlékek néha örömet szereznek – néha valamiféle éles „megvan!”-nal járnak –, a zajos, élő idő azonban úgy mossa és sodorja őket, mint fecnit a víz. Valahonnét ömlik a feledés. Az élő víz ebből a furcsa perspektívából *látszik* (most, tavasszal, csak úgy csillog), de rávetül – mint a dupla expozíció esetében – a feledés szűrítő, tompító hömpölygése is. Látásom kettős. Tudatom, mintegy megkövülve, *kívül áll*. Rég volt, hogy elhangzott a tragikus hír – a gyász akkor következik, amikor elmúlt már a megrázkódtatás. Mint az alvónak a szemhéj alatt, úgy forog nyitva a szemgolyóm. Nem tudom, hova nézek. Egyes emlékképeket erősen kirajzolólok, többször végighúzom az elmosódó vonalakon a ceruzát, kikötök némely részletnél, de miközben egy vonást kiemelek, millió más részlet tűnik el széleseben. Mikor egy mozzanatot megtartok, százezer szippan el.

Emlékszem a mozdulatra, ahogy a karosszékekben ülve kifelé fordította a tenyerét, és lágyan végighúzta oldalt, a langyos fűtőtest bordázatán; mint egy zongorafutam, olyan volt ez a gyöngéd mozdulat. Emlékszem, mikor fürgén felpattant, elővette és feltette ezüstkeretes szemüvegét, és maga is elmosolyodott picit professzorossá vált ábrázatán, a szemüveges okoskodáson, ami következni fog. Emlékszem, amint néha szélesen elmosolyodott, amikor üdvözölt, hogy kilátszottak a fogai, s én érezni véltem a nikotín ízét, emlékszem az öröm e ritka-nyílt pillanatára. Emlékszem a kigombolt fekete ingkabátjára, amit láthatóan a legjobban szeretett, és otthonias volt velem benne. Emlékszem, amikor szabadon, férfiasan ült, kissé szétnyitott térdel, és milyen jó volt, hogy ő volt a férfi, én meg a keresztbe tett lábú nő. A szeme egyik fényképen sem látszik jól, de én látom a kerekre nyitott, nagy, barna szemét. Tudom, hogy a képzeletem fénye túlzottan kinagyítja, benedvesíti, kisuvickolja. Megriadok attól, hogy csak a fantáziámban létezik, olyanképp, ahogy én festem le – de nem találok a valóságot, mely a képzetemet kontrollálhatná. Pedig keresem. Nem szeretném meghamisítani őt. Miközben emlékezem, azt szeretném, ha összetörné a képzeletem művét, ha lestilizálná azt, ha meggyőződhetnék, hogy nem olyan ragyogó, olyan kiemelt, amilyennek látom, hanem csak egy egyszerű ember. Miközben nagy szavakat mondok róla, rá kell jönnöm, hogy az észrevétlen közönségessége volt a legfontosabb, az az, amit nem lehet visszahozni.

A képzelet történeteket írhat, festményeket festhet, jöhetne a fikció, mely már betette a lábát az ajtón – a gyászoló azonban elégedetlenül gyötrődik. Nem mese kell, hisz oda a vágy. Bizonyos szigor veszi benne szemügyre az önkényes vonalvezetést, a semmi alapjára húzott vonásokat, a díszítést, radírozást – nem mintha tudatában volna a halálnak: az ő tudatába állt be a halál.

Nincs technikája erre az alapra írni. Márpedig ez az alap kétségbevonhatatlanul létezik, éppen olyan megkerülhetetlenül, akár a saját, sajtó fizikuma a benső sötétben. Szembekerült vele, „kifordult magából” egy idegen kontextusba, mely követhetetlenül konvertál. Itt a szabályokat nem tudni, ámbár a lelkiismeret *valahol* résen van. A gyász: szót nem fogadó haláltudat, s a vele küzdő ambíció: bejegyzés, beírás – ha papírra is vagy kőre, akár a bőr alá. *Valami* tanúskodásra szólít fel. Ki kell alakítani az igazságosság mércéjét, mégpedig magamtól, a hitetlenkedésemből, méltón... kihez is, mihez? A halandónak ahhoz a hihetetlen törekenységéhez, ami értékke most vált.

A halállal szemben – ha nem elvontság, ha életbe lép a halál – az írás nevetségesen ügyefogyott. *Képtelenség* – és csupa kiégett szókép. Nem tud versengeni, egy szava sem lehet. A karcolások a papíron olyanok, mint mikor a kislányom csak rótt a betűket, szótagokat, de nem fogta fel, minek, hogy mi ennek a rárótt feladatnak az értelme, ugyan miféle kapcsolat lehet a kínnal vagy gépiesen rajzolt ákombákomok meg az örömteli élőbeszéd között. (A kisgyerek még örül, hogy csacsogni tud, én is élveztem, amikor még beszélhettem Vele.) Könnyedén folyhatnának a tollamból a jelek, és betelhetne szépen, ahogy kell, az oldal, ám a tábla, ami most elém került, olyan helyzetbe hoz, mint a diákot a veszedelmesen feltornyosuló tanár, akinek jelenlétében elfelejti azt is, amit tudott, és csak áll a fekete négyszög előtt leégve, hirtelen egy másmi-lyen világba dermedve, melyben érthetetlen és idegen minden.

A *halálpontossággal* szemben kirí az emlékezés esendősege, a képzelet stilizáló működése, a vágy esztelen túlzásai és törlései, az önösség projekciója. A pszichikum retorikája. Pedig nem azt akarom látni, amit én akarok, félre velem, azt szeretném, ha őt látnám! Ha a jelenlétével rám szólna, hogy tévedek! Hogy ő egészen más! Másként gondolja, mást érez. („Én másként érzem”, mondta, de hányszor. Végül is ez volt – s lám, maradt – viszonyunk valósága: a hézagok és illeszkedések megtáncoltató játéka. – „Az én fantáziámban...”, kezdte, s összedugtuk a képzeletünk.) De hát nem ő int. (Egyszer, amikor elromlott a kapucsengő, fent az ablakban várt, onnan integetett le az utcára, nehogy visszaforduljak, lejön értem, egy perc, mindjárt.) A már-már boldog alkotás (emlékezés) percét hirtelen kíméletlen ütéssel széttépi a halál szele, belekap és kitépi a kezemből a papírt, és az ügyetlen ceruzával vagy a halálnál is ridegebb technikával kell szembesülnöm. (Talán emiatt ábrándoztam mindig is gyönyörű füzetről, remek töltőtollról, valami kivételes *tentáról*, és egyszer olyan varázsceruzáról álmodtam, mely az ő fantáziáit jegyezte. Talán emiatt méregetem mostanában a különféle típusú sírköveket – egy másmi-lyenhez, mely „az én fantáziámban” kék, mint a tenger.) A tudatom és a képzeletem szétválaszthatatlan, mint két összetapadt réteg, próbálok szétszedni, lehúzni, arányosan – „valóság-hűen” – összeapplikálni, a halál foncsora azonban figyelmeztet, hogy végképp összeragadtak, szinte magam is a képzelet művévé váltam. A gyászban küszködöm valami valóságért, és nem tudom elfogadni, hogy ez a viadal teljesen reménytelen.

A gyászolónak nem elég a pszichológusok ajánlotta introjekció; egyáltalán nem vigasztal, hogy „bennem van” – ki akarnám magamból írni, nem le, hanem ki, a külvilágba, hogy valami módon ott is legyen, miközben az egész történet arról szól, hogy az *van*, hogy *nincs*. Megdolgoztat ez a paradoxon. Tagadás támad bennem, hogy mondjam (ez is szavajárása volt: „hogymondjam”): dac, de nem akarattal, a vitát nem én vezénylem. A gyászoló (hacsak nem túl katolikus) nem megy bele az önkényeskedésbe, legalábbis nem szíveli; sem a papi felvezetés (az örökléthez), sem a civil levezetés (a mulandóságba) nincs ínyére. Nagyon is az időben él ő, pregnánsabban érzékeli az évszakok váltakozásait, a hónapok múltát, mint valaha, de ez a tavasz az a tavasz is, melyben még ő is jelen volt, s a közelgő nyár nem lesz olyan, mint a tavalyi. Mintha ez mind rámaradt volna, mintha ráhagyta volna a körforgó és mégis elváltozó világot az eltávozott. Az örökség kötelez. Fájdalma és ebből fakadó különös ízlése (hacsak kétségbeesésében el nem veszti) realizálódni szeretne *itt* – hogy mondjam: nem bent szorulni, de elmúlni sem. Ez az, amit senki sem ért. Hogy nem vigasztalás kell. A hiányt nem bedugaszolni, betölteni, hanem fordítva: létesíteni. A szobák, melyeket érintetlenül

hagynak a gyászolók, a fényképek, amelyeket kiraknak, a megőrzött ruhák a hiányt fogalmazzák meg, körülírják, mutatják, élnek vele a rendes időben. Ha nincs túlvilág-képzetem, akkor a halál nem enged többet ennél.

A halál a „benső valóságba” is beszivárog. A szemem előtt, a szememben enyészik az introjektum. Tapasztalnom kell a kopást, halványulást, szétázást – az emlékekét, az ő alakjáét, a fájdalom barokk cifraságaiét, sőt a megörökítő, az idővel dacoló szándék-két is. Az enyészet alattomosan kikezdi még a gyászt is.

A gyászoló egyre hosszabb időre némul el, és egyre kevesebbet „ír”. A könny már csak lábad, a szempillák tövéig ér, nem lázad többet, akkor sem, amikor a többiek „az élet rendjét” emlegetik, ami nekem az enyészet rendje most. A füzetben, amit akkor nyitottam, amikor meghalt, tíz lap van teleírva. Stílustalanul. Ügyetlenül. Elcsúnyult kézírással. Az utolsó előtti lap tetején kis keserves, dülöngélő keresztiek sorakoznak, mint egy analfabéta sorminta, mely nem tanít, hanem feledtet írni. Ellenkező értelmű, mint a bebörtönzöttek rovátkái, vagyis értelmetlen, mert ennek nem lehet vége, szabadulásnapja, csak fakulása. Értelmem kihuny a vonalas írka előtt, sokáig elvagyok így a leckét és a szorongást is feledve, mint egy gyerek, akire rá kell szólni: hol jársz?

Az iroda zárva volt, hiába kopogtattam. Nem lehettem ott a temetésen, nem tudtam, pontosan hol van eltemetve. Mindenáron meg akartam találni a sírt. Nekivágtam hát a hatalmas zsidó nekropolisznak, kapásból belekezdtem egy ponton, és elhatároztam, hogy átfésülöm, igyekeztem szisztematikus lenni, de el-elbolyongtam, nem tudtam, hol vagyok. Reménytelennek tűnt a vállalkozás, ám mit sem törődtem ezzel, mentem. Tél volt, de akkor nem esett, a hó csak behintette a sírokat. Nincsenek fejfák, kis kartontáblákon áll a koszorúk között az elhunyt neve, kotorni kellett a frissebb sírokon – nagyon illetlenül –, hogy megtaláljam, húzkodni, silabizálni a szalagokat. Utak, csapások, ösvények, keresztződés. (Üres barakksorok.) Itt-ott egy nagyobb kripta, felmagasodó emlékmű tájékozódási pontnak, de már eltéveszttem, merre van a jobb meg a bal. Egyszer csak ott álltam a sír előtt, egy szalagon pillantottam meg a keresztnevet: azonnal tudtam, hogy az övé. Megtaláltam a helyet, mely nem a hely. Ez a definíciója, hogy nem az. És azért kellett elszántan keresnem és megtalálnom, hogy legyen egy hely, ahova a „nem az”-t kötni tudom, hogy az „az” és a „nem az” így egymásba csússzon. Hogy a „nem az” ne csússzon szét mindenüvé a világban, s ezzel ne vékonyodjon el, hogy a „nem az” megfoghatóan legyen. Masszívak a sírok. Testesek, mint egy könyv.

Többet használom a „testes” szót, amióta meghalt. Testes madár, írtam le egyszer (kijavítottam azért...), testes regény, testes férfi... A sírt meg lehet fogni. Belenyúltam a hóba, aztán tavasszal a földbe. Megsimogattam, túrtam-fúrtam tíz körömmel, megöntöztem, meglapogattam, hogy legyen valami formája – teste – a hantnak. Patakokban csurgott rajta a víz. Nem kell, hogy merev élei legyenek. Tettem-vettem a sír körül, meg is mosolyogtam magam, hogy sertepertélek, buzgólkodom. Rendezgetem a sírt, mint egy kéziratot, virágokat, kavicsokat helyezek ide-oda. Megnézem, hogy fest. Szép-e. Már vannak rajta árnyékok! Rezgő árnyékot vetnek a virágok a földre.

Valaki üzenetet íratott egy koszorúszalagra: megszólította, és vallomást tett neki. Kiteszem az idézőjelet: „Neki”. Eleinte néha én is mondogattam „neki” magamban valamit. De mint a szalagon üzenő, én is tudtam magamban beszélés közben, hogy: nem

lehet, hiába erőlködöm. Nem megy át. Az agyamban könnyörtelenül kirajzolódott egy határ, olyan, amelyet az életben még nem tapasztaltam. Ez nem tilalom, nem szabály, nem jelenség, hanem ontológiai dolog (dologesemény), amire csak egy inverz hasonlat jut eszembe: amikor megszületik a csecsemő, és egyszeriben, megrendítő módon ott van egy új létezés evidenciája, és rögtön beszélünk hozzá. Ennek a csodának a szintűgy evidens fordítottja. Egy lény kiesése a világból, a beszéd lehetőségének megszünte. Amikor az anya először megpillantja, érzékeli a gyermeket, szerintem valami fölfordulás megy végbe benne, fordulat, valahogy „átkattan”, és organikusan tudja, mi a dolga. A halál is betör az agyba, felfordít, de most zavarban van a szervezet, és megpróbáltató szellemi feladat elé állítatják. Azt sem tudom, mit gondoljak, nemhogy mit tegyek.

Egy darabig, kínlódva, folytatni próbáljuk a viszonyt, melynek lényege, eszerint, a megszólíthatóság, a dialogikusság volt. Szólongatjuk, vallunk, üzenünk. A sírkőfaragók meg a koszorúszalag-írók sajátos, sablonos kalligráfiája szépen ki is fejezi, hogy üzenetünk forma, formáság. Aki felírta, nyilván intenzíven érez, az odahelyezés gesztusa is beszédes, de az egyöntetű betűformák kissé csúfolkodnak is. Ebben az üzenőben, aki ezt a kis szalmakoszorút idetette, a temetés után hat hónappal is hajtogatva a szavait egyes, valamint többes szám első személyben, megszólító formában (hogy én és mi téged és neked, te nekünk) lehet, hogy élt a „credo, quia absurdum”. Ám sem a szó, sem a gesztus nem megy át a rivaldán, megakad, fönnakad „a világ ág-bogán”, itt marad az élők színterén, csak nekünk szól, a néma kórusnak.

Nézem a szép kis sárga koszorút: bizony, a kör a tökéletesség jele. Annyira tökéletes, hogy szinte nem e világi. A szalagok, ha nem fűjja szét őket a szél (de szétfűjja), szimmetrikusak, a betűk hibátlanok. A száraz virágokat nem szimmetrikusan tűzték a koszorúra. Én is megbontom az elültetett palánták szimmetriáját. A tökéletesség, az abszolút szimmetria a halálosság érzetét kelti. A „tökéletes” szonett a szimmetria megbontását, a hibádzást viszi tökélyre. Az én sírművem a virágokkal meg a kavicsokkal kezdetleges. Bizony, műkedvelő. Majd csak a sírkőfaragó fogja rendbe szedni.

Sötét, zsúfolt távolsági buszban utaztam, este, esőben. Az ablak mellett ültem, az üveghez hajtottam a fejem. Zsongás, zúgás, emberszag. Akkor ráébredtem arra, hogy nincs „én”: pontosabban *én* az, ha felteszem magamnak a kérdést, hogy „ki vagyok én”, és egy sötét vermet érzékelek. Nem misztikusan, hanem üresen sötétet, egy gödröt. Ebben a paradox pillanatban valahol olyan voltam, mint a halottam. Nem volt szomorú pillanat.

Az az igazság, hogy nem sokkal később kint a csurgó esőben Istenről is mindenféle zavaros gondolat pendült meg bennem. Hogy Isten egyáltalán nem tudja a nyelvünket, hogy nem lehet, képtelenség emberi nyelven kommunikálni, kommunikálni akarni vele. A saját vermünkben visszhangzik az ima, jobb is, ha szótalán, az a legmegfelelőbb, ha néma. De ezek nem a létéről vagy nemlétéről szóltak.

Üres verem, gödör é. í. t., igen, mégis feszültségmező. Viszonyok, viszonylatok suhannak át benne, mintha keresztbe-kasul láthatatlan vonalak, pászmák metszenék egymást szabálytalanul, ha lerajzolnám, olyan lenne, mint egy gyerekirka vagy mint sok kósza, kihunyó hullócsillagpálya az égen.

Az „adomány” szó is eszembe jutott, mintha Isten azokkal „beszélne”. De akkor a „megvonás” is, a suta emberi logika szerint. Olyan érzésem támadt, mintha műfordítást akarnék végezni. Csak nincs meg az eredeti szöveg.

Az említett, megkezdett füzetben egy szót sem írtam az érzelmeimről, emlékszem, hogy ezt valami lehetetlenné tette. Hanem dátumokkal vesződtem, szárazon, hogy mikor, hol történt, én akkor épp hol voltam, hanyadikán volt ez meg az; szigorú *tények*, *adottságok* után kapingáltam, és gondolatban – leírni ezt sem lehetett – megkíséreltem valamiféle viszonylatokat alkotni belőlük. Jelentőséget tulajdonítani a pontos dátumoknak, az éveknek, a találkozások és elválások időpontjainak. Már-már a számmisztikáig tévelyegtem. Közös fonatra sorsot fűztem. Ki is jött néhány érdekes összefüggés: az utolsó találkozásunk után pontosan egy hónappal halt meg, a halála napjának reggelén a buszban épp „az élet vizéről” olvastam (Hamvast), aztán egy távoli városkában temetőt látogattam, „hétfőn a keddi órára készültem, József Attila *Ami szivedbe rejtész és Reménytelenül* című versét dolgoztam fel, majd húsz »gyász« előtagú összetett szót írtam ki a szótárból, anélkül, hogy tudtam volna...” stb. stb. Hogy hogy halt meg, itt is tények után nyomoztam, mint egy detektív – egyébként másoknál is észrevettem, milyen kíváncsiak az utolsó órák legapróbb mozzanataira is, és milyen jelentőségteljességet olvasunk bele abba, hogy hol volt, pontosan mit is csinált, kit-mit látott utoljára, mit mondott, mi mit csináltunk akkor, mindez hogy függ össze a halállal. (Csakhogy a halállal minden összefügg.) Ami egyébként napok, órák hordaléka – túlságosan is emberi élettényanyag –, az most jelentéssé dagadna, mint valami verstérben. Kétségtelen, a halál értelmét keressük. Az ő halálát s mögötte a mi életünket. Meg a mondandóját. Mit mond az ő halála számunkra. Hogy segíti elő a mi életünket. Van-e, ami ennél neveségesebb, önzőbb és hiábavalóbb? Ami több hamisításra ad okot? S emberibb?

Költöttem képzeletben. Mint egy rímfaragó. A temetőben a hóhullásba meg a napba emeltem az arcom. Sírt komponáltam. Virágkölteményt vettem. Szavaltam, „tulzó szavak”-kal, mint Laertes. Tragikus jeleneteket fantáziáltam („az éj közepén, s oda leviszem azt...”). Koszorút fontam sorsszálakból. Ígéretekre fűztem föl a múltat, a jelent meg a jövőt. Fogadkoztam. Emlékezést írtam. Leírtam a szobáját. A festményeket abban a szobában. A legutolsó pillantást, amit egymásra vetettünk. Az utolsó szavakat, amelyeket váltottunk. („Novemberben találkozunk!”) A hófehér zsinagógát a behavazott temetőben. A környező fákon az ezer varjat, amint időnként, ismeretlen ritmusra, egy lendületre mind meglóduktak. („Die Kräne!”) Leírtam immár függöny nélküli lakásának sötét ablakait és mögötte az ürességet.

Az üvegpohár, amelyből utoljára ivott, tárgyból motívummá vált a képzeletemben. Érdekelne, hogy olyan szögletes pohár volt-e, amilyenből én is ittam nála vizet. Látomásom van erről a pohárról. Egy pohár áttetszőségét, hűvös, szilárd falát, a víz kristályos mivoltát, mely mint a tapinthatóvá vált friss levegő, a nyelvcsövön lecsúszó víz ízét és állagát még sohasem érzékeltem így, mint most, képzeletben. Egy üvegpohár az ujjlenyomataival. Miután megitta a tablettákat, kiöblítette azt a poharat, és elszívott három cigarettát. (Vagy előtte?) Látom a hamutartót az utolsó három csikkal és a hamuval. (*Multi-filter super light.*) És? Hirtelen nem tudom ezt a kötőszót értelmezni. Kezd összekuszálódni és megszűnni a nyelvtan. Ő elhagyta a nyelvet – ezért olyan nehéz követni az utolsó órán, odáig, amit halálnak nevezünk.

Volt utolsó pillantás, amit a világra vetett, és volt utolsó gondolat, gondoltam.

A lakás abban a percben transzparenssé válhatott, és benne volt az egész világ, miként az utolsó gondolat is tartalmazott mindent. S akkor az „én” levált.

De volt egy „köldökzsinór elvágása előtti pillanat”, gondoltam. Amikor a „kicsiny... föld” „terhe nyomásától lóg a nagy semminek ágán”.

Eszembe jutott a kislányom megszületésének perce, amikor, emlékszem, azt éreztem, hogy egy új lény jött valahonnan a világra vendégségbe, majd feltárul előtte ez az olyan-amilyen minden, és rögtön mondtam neki („neki”) valamit. Ő is papírra vett egy mondatot a vendégség végeztén, amikor magára csukta a hálószoza ajtaját. De ezek nem mondhatók el. Egyszerű szavak, rendes nyelvtani állapotban, mégis egy más mezőben, ismeretlen jelentésekkel lepve, melyeket nem lehet lefordítani.

A halál versközeli vagy a vers halálközeli? A gyász állapota költői helyzet? A költés motivációja a veszteség/vesztés és az igazságvágy? A hamisítatlanság vágya? Az értelemé a *nincs* részében? A gyászoló pontosan, *igazán* szeretné tudni, hogy mi történt, és nem az kell neki, hogy nyugtassák. A tényeket faggatja, és igazságvágya különlegesen jár el velük. Akár a költőé. Különös figyelemmel bontogatja őket, és furcsa, ellenőrizhetetlen („misztikus”) intuíciói vannak. Motívumokat emel ki, extrém összefüggéseket teremt, mint aki alkot. Az ő halálba torkollt életét a sajátjába ojtja, muszáj neki elvégeznie ezt a fájdalmas bemetszést: parancs, erős, mint az anyai.

A halotról „lehull a kultúra”. Hagyjuk most a „visszakapcsoló” gyászritusokat. Vegyünk engem, akinek nincs vallása, szertartásai, etnokulturális hovatartozása. Rám maradt egy létfontosságú, kiüresedett Ő, ámbár már a névmásokkal, a ragozással is bajban vagyok. Azelőtt is mondtam, hogy Ő, most is mondom, hogy Ő, emlegetem, a nyelvemre veszem a nevét, a nyelv úgy tesz, mintha mi sem történt volna, az élet is úgy tesz egyébként, mit számít a Nyáry Pál utcának, a Váci utcának, a Ferenciek terének, hogy ő nem sétál ott többé? A sarki boltnak, hogy egy vásárló elmarad? Mit tesz egy-egy én, te, ő hirtelen eltűnése, a nyelvmotornak ez meg se kottyán, lecsereéli. A halála után jó pár hónappal még ott volt a vezetéknev a csengő mellett. Ott van a telefonnoteszemben is, se kihúzni, se ránézni, az I betűnél idegesen lapozok, és össze kell szorítanom a szemem. Az igeidőkkel is bajban vagyok. Valami nem stimmel, amikor őt emlegetve mindig hozzá kell tenni azt a „volt”-ot. Hozzáteszem illemből, de... nem helyes. Az igeragozásról nem is beszélve. A halála óta gyűlt fel a legtöbb mondandóm *neki*. Rengeteg. A legfontosabb dolgok. Elönt a düh: hogy a francba kommunikálunk mi egymással ebben az életben?!

Neki nem volt már mondandója. A betegek, haldoklók, távozásra készülők elhallgatnak. Elég felidézniük valami banális betegséget vagy depressziót, hogy utánérezzük, mint hagyja el az embert a külső nyelv, a beszéd, miközben belül mintha egy ismeretlen nyelv lendülne fokozott működésbe, mely mintha darálna, motyogna, tudna és gondolkodna, képek, tudomások, szavak és mondattörödékek kavarnak s tűnnek el nyomtalanul. Am annyira nem hiszünk a közölhetőségben, hogy már nem is akarjuk. Nem is igen szólítanak meg minket, mintha éreznék. „Nem zavarlak. Pihenj.” Mennyi hit kell a beszélgetéshez! Vágy csak egy csepp?

Az egyik szemem sír, a másik nevet – egyik az életen, ezen a buja májusin, a másik a halálon, s a feszültségtérben szavak botorkálnak. Szavak, melyeket tartalmaz az Értelmező szótár. De biztosan tudom, hogy van nyelv előtti és nyelven túli gondolat, és valahogy odáig szeretnék evickélni. Nem mintha az irracionalitás vizére eveznék; tudom, hogy a misztika szójáték csupán. Az ő utolsó órája és az én halála utáni időm egy része a nyelvtől érinthetetlen gondolatokban telt és telik. Istenien nyelv nélküli állapot felé gravitál. Ő hagyta, hogy elmenjen tőle a nyelv, engedte, akarta már, én még ellenállok. Ő nem látja többé a sötét vermét, én igen. Ő eggyé vált magával, s már nem láthatja magamagát, én még a különbségek hányattatásaiban érzékelek, rálátok, s fő-

ként tévesztek. Az „én”: nyelvjáték életre-halálra, *realiter*: nincs, csak a nyelv és a nyelvből hiányzó kalimpálásában hullámszik. Ez a felszín. Amit látok, ha egy pillanat erejéig belegondolok, az a mély-én (a Selbst), mely önnön üres mélységébe tekint be – tetheti, míg, mint egy kötélén, tartja az Ego.

A halál az Ego és a Selbst közti kötél átvágása. A mély-én elszáll a hatalmas mélybe. „Úr a lelkem. Az anyához, / a nagy Úrhöz szállna, fönn. / Mint léggömböt kosarához, / a testemhez kötözöm.” József Attila semmiképzete más volt, mint a nihilizmus. A nihilizmus erőszakos. Kard gyanánt forgatja a nyelvet, cáfol, tagad, meggyőz, bizonyít. Emez inkább barátkozás a semmivel. A nyelv a szavak közé kóston. Ugyan milyen ízű? Olyan, mint a víz?

Ő, aki most nekem nincs, a párnára hajtotta a fejét, és betakarózott. Akár Hamlet, ő is olyan helyzetben volt, hogy elmondhatta: „Ó! meghalok...”; „halott vagyok; te élsz...”, és halálos álmat borított sorsára. Miközben elaludt, szállt vagy hullt, nem tudom. Az összegyűjtött, összekombinált tények egy idő után vesztek jelentőségükből. Valami gyanússá tette a szememben és leértékelte a tulajdon, tények és okok után nyomozó kíváncsiságomat, és a sorsszerűség firtatását is. Pontosabban átfogalmazódott a sorsképlet. A gyász folyamán egy másfajta, erősebb valóság kezdett formálódni bennem. A halott valósága. A megmaradt emlékek heves föld alatti munkába kezdtek. Gyúrtak, erjedtek, összegombolyodtak. Feldolgozták a tényeket is. Kialakul egy olyan lényérzékelés, mely bár tudatában van az élet-halál bemetszésnek, egy másik átlóval is ismerkedik, amit, régi szóval, a szeretet képez, amennyiben ez (abból a sötét veremből) egyáltalán eljut az artikulálódás szintjére. Ami azt illeti, igen nehéz utat kell megtennie. És Isten tudja, honnan az ereje. Mely szubverzív, engedetlen erő, mindig mást csinál, mint amit szabad, s ezért nem nagyon szeretik. Csöndben dacol, nyugtalanul ellenáll, és illetlen is. Épp azért képeztek belőle ájtatos formulát. Ne háborogjon, „az élet megy tovább a maga útján” – mely nyilvánvalóan nem az övé.

Nem tudom, miként, de előfordult, hogy azon kaptam magam, hogy a halottam nem bennem, hanem velem van. Az egyik vállamon a poe-i holló, a másikon az ő könnyű keze. Eljutottam ama gondolatig, hogy osztozunk a halálban, bár nekem még csak egy nagyon kis rész jut belőle. De majd. „Még nem tudjuk, majd meglátjuk”, szokta volt mondani. Hát elkezdődött ez a „majd”. És az az érdekes, hogy nem szörnyű e „kísértet”. Majdnemhogy megkönnyebbít. Csak jöjjön, „csak háborgasson”. Hiányzik már, ha sokáig nincs. Habár nem tudunk beszélgetni, de néha susogunk, mint a hártypapír.

Összekeverem már ezt a van/nincs ügyet, forog az átló. Messze vagyok még attól, hogy öt utolsó-órai-tudásában utolérjem, hogy tudjam, olyankor hogy hajnalodik, mint van sötét/világos. Versekhez folyamodom most helyette.

Titok, ahogy a versben a legkomorabb dolgok is átlengnek valami örömben. „A semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnek szeliden / s nézik, nézik a csillagok.” Van ennél szebb? Nélkülözi ez az örömet? A derűt? Nem. Repesést érzékeltet a halálos, sötét dermedtségben. „Úgy nevezik, szublimálom / ösztönöm...”? Igen, de a szublimáció nem kevésbé rejtélyes kifejezés, mint a transzformáció (a tudományosság csak látszat, ezért is cseng ironikusan József Attila versében). (József Attila végül ironikusan viszonyult a pszichoanalízishez, és poézissé transzformálta, rejtett [elfojtott] lényegére tapintva rá.) A költészetben technikailag az eufónia, a ritmus, a rím, a képerő végzi el ezt a műveletet (fordulatot), a nyitját azonban ezzel még nem

találtuk meg: az a szemléletben rejlik. A valóság elpereg, és megmarad a látszat, írja József Attila, és hogy végül is egyre megy, szappangolyó vagy égbolt van-e fölötte.

Az itt tárgyalt szituációra lefordítva az „égbolt” lenne a túlvilág, másvilág, a „szappangolyó” pedig ennek szétpattanása, hiánya. Ha azt mondom, hogy „nincs másvilág”, annak ellentmond a gyászban kifinomuló tapasztalat, hogy ő megmagyarázhatatlanul velem van (ha odafigyelek), nem mint „ego”, mint „én” vagy „ő”, mégis mint szubjektivitás, az ő másság-íze, agrammatikusan, valamilyen formában kísér, mert nem vesztettem el. Most sem olyan, amilyennek képzelem vagy vágyom, most is másmilyen. Halott, de ember. Nem olvastottam magamba, s az élet kénye-kedvéért nem taszítottam el. Megmaradt másnak. A nevének jelölt híján is jelentése (lelke) *van*. Ő nincs, nem akart többé tudatában lenni magának, az önreferencialitása megszűnt (megszüntette), másokra (a világra) vonatkozása azonban tovább cikázik köztünk, a halálból oda-vissza. Márpedig a lélek önmagában semmi, csupa vonatkozás.

A gyászolóknak persze a fizikum hiányzik legjobban. A fejtartás, a szem az arcban, a jellegzetes ülés, a fekete vászoncipő, az összecserélhetetlen kézmozdulat, a nézés az arc konkrét kontextusából. A fizikum áttelekültése, amire az életben sosincs elég figyelmünk (talán mert lehúz a saját masszánk), most hiányként mutat magára. Az ő testi jelenlétének felidézése csak pillanatokra sikerül, s ez jár a legélesebb fájdalommal, a feledés itt ezért rohamunkát végez. Gondoljunk bele, ha megadatna, hogy egyetlenegyszer még, csak fél percre, akár messziről, láthassuk a testét! Nem tudom, hogy a boldogságtól vagy az iszonyattól dobbanna-e nagyot a szívünk. Hogy egymás elmulasztása az emberélet.

Ám ha majd meghalok, akkor fogunk csak találkozni egy beszámíthatatlan időre, s a roppant kitérülésben elveszni azonmód. A meghalásban azonban lesz egy „kézfogó” pillanat. A halottaink átsegítenek bennünket. S mi is majd másokat. Mindegy, hogy mit hiszek a túlvilágról, nem fontos. Az a fontos, hogy ha írok, érzem: ahogy szokta, egy szemhunyással jelez.

\*

A kislányom papírlapokból füzeteket hajtogat, összekapcsolja, rovatokra osztja és megszámozza a lapokat: feljegyzi bele a családtagok, a szeretett és külön a nem szeretett osztálytársak, a különféle fokú barátok, a tanárok, az idolk neveit, sőt egy „titka-im” oldalt is nyitott, mely egyelőre üres. Azt álmodtam, hogy utaztunk valahová, és a gyerek kétségbeesett, mert elfelejtette magával hozni a füzetecskét. Álomban mélyen átéreztem a veszteségérzetét és a ragaszkodását az irkájához, és fáj, hogy nem tudok segíteni neki. Be kellett szállni a buszba, melyben elheverni is volt hely – állati szőrmével bélelt vacok –, a füzetrel vagy anélkül, be kellett ternelnem őt. De bíztam benne, hogy otthon majd megtaláljuk: meg kell lennie.

Láttam a kis káposztás irkát, durva, szemcsés papirosból volt, a vonalak a pontoságra, a betűk a szépségre csak törekedtek. Álomban pontosan tudtam, mi a gyerek baja, s hogy a dolog mért ugyanolyan fontos, mint az elutazás.